

درس آشنایی با رجال و درایه استاد سید مجتبی نورمفیدی

تاریخ: ۲ اسفند ۱۳۹۰

مصادف با: ۲۸ ربیع الاول ۱۴۳۳

جلسه: ۲۱

موضوع کلی: جوامع روایی ثانوی

موضوع جزئی: وسائل الشیعه

سال: دوم

«الحمد لله رب العالمین و صلی الله علی محمد وآله الطاهرین و اللعن علی اعدائهم اجمعین»

مؤلف وسائل الشیعه:

یکی دیگر از جوامع روایی ثانوی کتاب وسائل الشیعه است که محمد بن حسن بن علی معروف به شیخ حر عاملی (ره) آن را تألیف کرده است، ایشان در سال ۱۰۳۳ ه.ق در جبل عامل لبنان متولد شد و در سال ۱۱۰۴ در مشهد مقدس دار دنیا را وداع گفت و در جوار بارگاه ملکوتی امام هشتم حضرت علی بن موسی الرضا (ع) به خاک سپرده شد، یکی از مناطقی که ایشان به آنجا مسافرت نمود اصفهان بود که در آنجا با مرحوم علامه مجلسی ملاقات کرد و به مرحوم علامه مجلسی اجازه روایت داد و علامه مجلسی هم به ایشان اجازه روایت داد، اگر بخواهیم مرحوم صاحب وسائل را در تقسیم بندی- های متداول بین علماء و اصحاب قرار دهیم می توان او را جزء اخباریون به حساب آورد؛ یعنی ایشان جزء مجتهدین محسوب نمی شود، اگر بگوییم در چهار قرن اخیر دو گروه اخباریین و اصولیین در مقابل هم صف آرائی داشته اند صاحب وسائل بنا به فرموده محدث بحرانی جزء کسانی است که دارای مسلک اخباری هستند اما ایشان از آن دسته از اخباریون هستند که به قول صاحب روضات الجنات درباره اصولیین و مجتهدین نهایت تکریم و تعظیم را داشته اند^۱.

کتب متعددی از صاحب وسائل به یادگار مانده است که ما به چند کتاب ایشان اشاره می کنیم:

۱- کتاب الجواهر السنیه فی الأحادیث القدسیه که شامل ۶۵۶ حدیث قدسی است و اولین کتابی است که صاحب وسائل به رشته تحریر در آورده است.

۲- کتاب الفوائد الطوسیة که مشتمل بر پرسش و پاسخ هایی است که در مسائل مختلف تدوین شده و مربوط به زمانی است که صاحب وسائل در طوس اقامت داشته است.

۳- کتاب الصحیفة الثانیة من أدعیة علی بن الحسین (ع) که مکمل کتاب صحیفة سجادیة است و صاحب وسائل دعاهایی را که در صحیفة سجادیة نیست در این کتاب جمع آوری کرده است.

۴- کتاب اثبات الهداة بالنصوص و المعجزات که ۷ جلد است و درباره معجزات پیامبر (ص) و ائمه معصومین (ع) است و مرحوم شیخ حر عاملی کرامات پیامبر (ص) و ائمه معصومین (ع) را در این ۷ جلد جمع آوری کرده است، البته بخشی از

۱. روضات الجنات، ج ۷، ص ۱۰۳.

این کتاب، روایاتی است که با مضمون بیان معجزات و کرامات وارد شده و بخشی هم اسنادی است که در این رابطه وجود داشته است.

۵- کتاب امل الامال که شرح حال علماء شیعه است و در دو جلد نوشته شده، یک جلد از این دو جلد اختصاص به شرح حال علماء جبل عامل دارد و در جلد دوم به شرح حال بعضی از علماء دیگر اشاره کرده است.

۶- کتاب تفصیل وسائل الشیعه إلى تحصیل مسائل الشریعه که محل بحث ما است و مهمترین کتاب مرحوم شیخ حر عاملی و به عنوان وسائل الشیعه شناخته می‌شود، ایشان روایات فقهی شیعه را با تبویب و تنظیم خاصی در این کتاب جمع آوری کرده است، خود ایشان در مقدمه وسائل می‌گویند: من سال‌های متمادی بلکه قریب به ۲۰ سال صرف نوشتن این کتاب کرده‌ام و برای این امر آسایش و خواب را بر خودم منع کردم^۱.

مرحوم شیخ حر عاملی در کنار کتاب صاحب وسائل چند کتاب دیگر هم نوشته که مکمل کتاب وسائل الشیعه هستند؛ ایشان کتابی را با عنوان من لایحضره الإمام نوشته‌اند که فهرست کتاب وسائل الشیعه است؛ یعنی عناوین ابواب و تعداد احادیث هر باب و مضمون آن احادیث را در این کتاب که یک جلد هم بیشتر نیست آورده و اگر به چاپ‌های ۲۰ جلدی وسائل الشیعه مراجعه کنید فهرستی که در اول وسائل ذکر شده در واقع همان کتاب من لایحضره الإمام است که خود صاحب وسائل نوشته است.

صاحب وسائل کتاب دیگری به عنوان هدایة الامّه إلى احکام الأئمه در ۸ جلد نوشته که خلاصه کتاب وسائل الشیعه است؛ یعنی احادیث تکرار شده در وسائل را حذف کرده و همچنین اسناد روایات را حذف کرده و ۲۰ جلد را به ۸ جلد تقلیل داده است.

تکرار روایات و تقطیع احادیث در کتب روایی امری اجتناب ناپذیر بوده و همان گونه که جوامع روایی دیگر مثل بحار الأنوار هم به این امر دچار بوده‌اند کتاب وسائل هم از این مشکل مبری نبوده و اصولاً کسی که جامع روایی را تدوین می‌کند طبیعتاً وقتی روایات را دسته‌بندی و تنظیم می‌کند ممکن است یک روایت در چند جا تکرار شود؛ چون یک روایت لزوماً فقط یک مضمون و یک معنی را نمی‌رساند و ممکن است در مواضع متعدد مورد استناد و استشهاد قرار گیرد که این امر باعث می‌شود روایت در جاهای مختلف تکرار شود پس تکرار احادیث لزوماً به عنوان ضعف جوامع روایی تلقی نمی‌شود، تقطیع احادیث هم همین گونه است، فرض کنید روایتی طولانی که فقط یک جمله آن محل استشهاد است اگر قرار باشد در آن موضعی که فقط جمله مورد نظر محل استشهاد است همه روایت ذکر شود باعث تطویل خواهد شد لذا تقطیع احادیث هم اجتناب ناپذیر است لکن مشکل این است که صاحب وسائل به تقطیع‌هایی که انجام داده اشاره نکرده است، در کتاب بحار الأنوار هم در مواردی که روایت طولانی بوده تقطیع صورت گرفته است ولی مرحوم علامه هر جایی که تقطیع کرده به تقطیع اشاره کرده و به متن کامل روایت هم ارجاع داده است و جایی هم که طولانی نبوده و

۱. وسائل الشیعه، مقدمه، ج ۱، ص ۱.

روایت کوتاه بوده متن کامل روایت را آورده است اما صاحب وسائل به تقطیع‌ها اشاره نکرده و به واسطه تقطیع روایات بعضی از قرائنی که می‌تواند به فهم روایات کمک کند حذف شده است، بهرحال صاحب وسائل با حذف اسناد و احادیث مکرر، وسائل الشیعه را تحت عنوان هدایة الامّة إلى احکام الأئمّة در ۸ جلد تلخیص کرده است.

مرحوم صاحب وسائل در مرحله بعد کتاب هدایة الامّة إلى احکام الأئمّة را هم در یک جلد تحت عنوان بدایة الهدایة خلاصه کرده است که شاید یک فهرست نسبت به وسائل الشیعه باشد.

انکیزه تألیف وسائل الشیعه:

بهرحال در بین کتبی که از مرحوم صاحب وسائل باقی مانده کتاب وسائل الشیعه از اهمیت بیشتری برخوردار است، سؤال این است که چه چیزی باعث شد که مرحوم شیخ حر عاملی به فکر تألیف کتاب وسائل الشیعه افتاد؟ همان گونه که سابقاً هم اشاره کردیم معمولاً اشکالات و ضعف‌هایی نسبت به کتب پیشین به ذهن مؤلفین خطور می‌کند که برای برطرف کردن آن ضعف‌ها به فکر تألیف جدیدی می‌افتند و همیشه این گونه بوده که متأخرین به اصلاح کارها و برطرف کردن ضعف کارهای متقدمین می‌پردازند، بر این اساس مرحوم صاحب وسائل هم همان گونه که در مقدمه ذکر می‌کند به اشکالاتی که در کتب روایی قبلی وجود داشته اشاره می‌کند^۱ از جمله اینکه استفاده از این کتب چندان راحت و سهل نبوده و گاهی روایات یک موضوع به شدت پراکنده است، در بعضی موارد ابوابی که برای کتاب انتخاب شده ابواب مناسبی نیست یا مثلاً با توجه به اینکه کتب فقهی مشتمل بر مباحث غیر فقهی شده و یا حتی بسیاری از روایات فقهی در کتب نیامده ایشان خواسته کتابی را تنظیم کند که از این اشکالات پیراسته باشد و فقط مشتمل بر روایات فقهی باشد و روایاتی را که در جوامع روایی دیگر نیامده در این کتاب ذکر کند که استفاده محصلین و بزرگان را از روایات آسان‌تر کند و تنظیم و تبویب کامل‌تری را از روایات ارائه دهد لذا به غرض زدودن اشکالات مذکور دست به تألیف کتاب وسائل الشیعه می‌زند. اما با این وجود نمی‌توان ادعا کرد که خود کتاب وسائل از این اشکالات مبری است؛ مثلاً یکی از اشکالاتی که مرحوم صاحب وسائل به جوامع روایی دیگر دارد این است که می‌گوید در بعضی از جوامع روایی دیگر، احادیث به صورت گسترده تکرار شده است، ایشان خواسته جلو تکرار احادیث را بگیرد و برای این کار روایات را تقطیع کرده که این خودش مشکل دیگری است که کمتر از مشکل تکرار نیست. بعلاوه با اینکه صاحب وسائل قصد داشته فقط روایات فقهی را جمع آوری کند اما بعضاً روایات غیر فقهی هم در وسائل دیده می‌شود.

ساختار کتاب:

ترتیب کتاب وسائل بر اساس ترتیب کتاب شرائع الإسلام محقق حلی است، ایشان کتاب را مشتمل بر سه بخش کرده: بخش اول ابواب مقدمات العبادات است که مشتمل بر ۳۱ باب است و حدود ۳۲۱ حدیث در این بخش از کتاب ذکر شده است.

۱. وسائل الشیعه، ج ۱، مقدمه، ص ۵.

در بخش دوم، کتب فقهی را که حدود ۵۰ کتاب است از طهارت تا دیات به همان ترتیب کتاب شرایع تنظیم کرده که هر کدام از این کتب هم دارای ابواب متعددی است.

بخش سوم، خاتمه کتاب است که در این بخش ۱۲ فائده را بیان کرده است.

مجموعه روایات کتاب وسائل الشیعه بدون احتساب روایاتی که در چندین جا آمده بیش از ۳۵۸۰۰ روایت است که نسبت به روایات کتب اربعه بیشتر است؛ چون یکی از منابع کتاب وسائل، کتب اربعه است و صاحب وسائل از حدود ۸۲ منبع در کتاب وسائل به طور مستقیم روایت نقل کرده است.

ایشان می‌گویند من به یکی از ادله چهارگانه زیر از بعضی کتب روایی روایت نقل نکرده‌ام:

یا به این خاطر که از کتاب مورد نظر نسخه صحیحی در دسترس نبوده، یا آن کتاب متضمن بر احکام شرعی زیادی نبوده، یا ضعف کتاب و مؤلف کتاب برای من ثابت شده و یا حداقل معتمد بودن کتاب نزد من ثابت نشده است. با توجه به این مطلب فهمیده می‌شود که بنای صاحب وسائل بر این بوده که روایات معتبر و مستند را نقل کند لذا خود ایشان می‌گویند: کتاب وسائل مشتمل بر احادیث مسائل شرعی و نصوص احکام فرعی است، احادیثی که در کتب معتبر و صحیح روایت شده و علماء ما بر صحت و اعتبار آن تصریح کرده‌اند.^۱

«والحمد لله رب العالمین»

---

۱. وسائل الشیعه، ج ۱، مقدمه، ص ۳.